

Хенинг МЕРК*

НЕКА ПРАГМАТИЧНА ЗАПАЖАЊА О ПОСТОЈАЊУ СРПСКОХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА

Кад год се на простору бивше Југославије постави захтев да се једна варијанта прогласи посебним језиком (као што се то сада чини у Црној Гори), потребно је да се упозори, да је српскохрватски језик још увек српскохрватски језик. *Системски* гледано ради се о једном језику, јер је граматичка структура потпуно иста; *генетски* гледано такође је реч о једном језику, јер је његова основа новоштокавско наречје; и у *комуникативном* смислу то је један језик, јер је међусобна разумљивост потпуна (на неке од споменутих појмова вратићу се касније). Српскохрватски је оно што се у лингвистичкој науци назива *полицентричним стандардним језиком*. О томе је већ било говора на овом скупу. Да ли ће се црногорски – у иностранству „монтенегрински” што није без значаја – сматрати посебном варијантом или не, мени као странцу није нарочито важно.

Последњих неколико деценија ситуација у Данској је била следећа (а што овде будем казао важи, сигуран сам, и за многе друге земље у свету): српскохрватски језик је невелик славистички предмет; за такве предмете ми имамо посебан израз, који у преводу гласи „предмет који опслужује једна особа”. У просперитетним годинама биће ваљда и мало новаца за једног асистента, али углавном, цео посао (настава језика, историје и књижевности, испити, администрација итд.) обавља један професор. Тај професор има укупно 6-8 часова недељно у учионици, а сва остала настава се обавља у виду индивидуалног руковођења појединачним студентима у професоровој канцеларији.

Шта се тиче језика, увек настојимо да студенте упознамо са језичком ситуацијом на просторима новоштокавштине. У Орхусу то радим на тај

* Редовни професор на Одсеку за славистику, Универзитет – Орхус – Данска.

начин што вежбе из граматике и фонда речи обављају на основу екавске грађе (но увек са примедбама о стању у другим варијантама), док се говорне вежбе обављају у језичкој лабораторији на основу чисто хрватске грађе (једног одличног загребачког аудиовизуалног течаја из седамдесетих година прошлог века).

Коначан избор варијанте којом ће се поједини студент убудуће служити, зависиће од тога на који универзитет (у коју републику, сада у коју земљу) он или она одлучи да отиђе на усавршавање. Моји студенти сада типично одлазе у Загреб, Сарајево или Београд и типично науче да се служе варијантама тих средина – и у даљем току живота, они се држе истих варијаната. Странцима није могуће да савладају више од једне варијанте; сумњам да је то мугуће и људима рођеним на овим просторима.

Разуме се само по себи да је у нашим студијским програмима предвиђено да се студенти морају упознати с историјом, културом и књижевношћу свих народа на просторима српскохрватског језика и да – пасивно као и активно – владају обема писмима, латиничким и ћириличким.

Код нас је назив ‘српскохрватски’ за овај студијски предмет оптималан назив. Сви људи, и упућени и лаици, знају да се ради о главном језику на просторима бивше Југославије односно новонасталих држава. Ово је важно, јер скоро сви потенцијални студенти и њихови родитељи јесу лаици. Називи као што су БКС, БОКС (од сада можда и са „М” код нас или „Ц” код вас) или босански/хрватски/српски (од сада можда и са „црногорским” – код нас „монтенегринским”). Нико по овом називу не може закључити, да ли се ради о једном језику или неколико њих. Шта означава коса цртица: и, или, и/или? Немају смисла ни термини као ‘средњојужнословенски’ или ‘новоштокавски’. Све би се то код нас претворило у чисти каос.

Овде бих хтео да упозорим оне своје колеге из Црне Горе који тврде да је црногорски посебан језик, да је у иностранству свест о једном језику ствар престижа. Српски засигурно ће и даље бити студијски предмет у иностранству, исто се може рећи за хрватски, а можда и за босански (ако ни из којег другог разлога, а оно из разлога политичке коректности). Што се црногорског језика тиче он се као студијски предмет неће употребљавати у иностранству. Бар ја тако мислим. До сада смо и Данској (у Орхусу и Копенхагену) успели да сачувамо назив ‘српскохрватски’ – уверен сам да ће то и у будућности бити назив овог нашег славистичког предмета.

Вратићу се сада на један од критерија за постојање полицентричног језика: међусобна разумљивост. Ако су неке варијанте међусобно потпуно разумљиве, не би требало да постоји феномен „превођење”. А

ипак постоји. Само што реч није о превођењу него адаптацији текста. Направио сам језичку и стилску анализу превода једног књижевног дела, наиме научнофантастичког романа (у ствари збирке прича) Зорана Живковића *Временски дарови* и његов „пријевод” на хрватски (под насловом *Временски дарови*). Преводац је Станислав Видмар. Обе књиге су штампане латиницом, што није небитно.

О фонетским разликама екавског и ијекавског говора нећу овде да говорим, нећу да говорим ни о синтактичким разликама, мада их има у изобиљу у поменутом преводу (нпр. ред речи, положај енклитика, инфинитив уместо да-конструкције и сл.). Граматичких (тј. морфолошких) разлика готово да и нема. Најважније су, дакле, лексичке разлике, или боље речено: *постојање дублета лексичких јединица којима се у појединим срединама дају различити приоритети.*

Упоредјујући две верзије Живковићевог романа бележио сам, дакле, пре свега лексичке промене. На свакој страници, статистички гледано, у просеку има по десет таквих разлика. Као искусни преводац књижевних текстова са српскохрватског на дански тврдим да се овде не ради о преводу, него да је много умесније говорити о адаптирању – назив који је и пре употребљен у научним расправама.

Приликом превођења – као и приликом адаптације – неког књижевног дела постоје – бар по моме мишљењу – неки обавезни приоритети:

Први приоритет треба да се састоји у лојалности према делу, тј. према писцу, његовом језику и стилу, те према садржају дела.

Други приоритет је преводиочева дужност према својој средини, јер оно што је у делу написано мора да буде схватљиво новој средини, новом амбијенту.

Мене овде уопште не занима да ли је Видмаров „пријевод” резултат превођења или адаптирања; ниједна варијанта српскохрватског језика није по себи квалитетнија од других – једна таква тврдња била би апсурдна. Међутим, ипак је Видмару успело да направи сиромашнију, хрватску верзију српског изворног текста. То се десило – како ја на то гледам – зато што је први приоритет дао својој средини, односно хрватским љубитељима научне фантастике, а занемарио је само дело, самог писца.

У чему су онда недостаци Видмарове верзије? Ради се о језички као и стилски осиромашеном тексту. И то бар на три нивоа:

1. Осиромашење фонда речи

Један аутор може да обогаћује свој текст употребом синонима. То је позната ствар. И Живковић то ради, док преводац/адапатор стално инсистира на једном лексему. Ево неколико примера:

Нешто је за Живковића *умазано* или *замрљано* – у преводу имамо само *запрљано*.

За прилоге *коначно* и *најзад* користи се само *коначно*; за *превише* и *одвећ* само *превише*; за *врло* и *веома* само *врло*.

У првој причи, која има тематику из времена инквизиције, аутор обогаћује свој текст синонимима којих нема у преводу: за речи *ћелија* и *тамница* употребљава се само *тамница*; за *свештеник* и *поп* – само *свећеник*; за *калуђер* и *монах* – само *редовник*.

Читалац добија утисак да – према хрватској варијанти – у делу уопште нема лексичких варијација што, наравно, није истина.

2. Осиромашење кохеренције текста

Даћу само један пример:

У другој причи једна палеолингвисткиња седи у својој канцеларији. Неко куца на врата и она каже:

„Изволите”, рече она. А онда, пошто јој се учинило да је то изговорила одвећ тихо, понови гласније: „Изволите.”

А сада слушајте пажљиво како један преводилац може језички сасвим да поквари такав обичан текст, опис такве обичне ситуације, само зато што му се – бар у овом контексту – не допада глагол *изволети*:

„Уђите, молим” рече она. А онда, пошто јој се учинило да је то изговорила превише тихо, понови гласније: „Слободно.”

3. Осиромашење стила и семантике израза

Познато је да претераном употребом именица стил постаје тежи. Именица има, на пример, на претек у научном стилу. Међутим, за један књижевни текст није добро да се преводи овако:

(Контекст: један калуђер је открио нешто чега његови претпостављени желе да се одрекне). У оригиналу пише:

„(Ово је можда) последњи покушај да га наведу да се одрекне свог открића.”

Овде има две – за Видмара недозвољене – да-конструкције, и шта ради очајни преводилац? Превод гласи:

„(Ово је можда) посљедњи покушај наговарања на одрицање његова открића.”

Четири именице без иједног глагола. То више личи на реченицу у неком лексикону.

Могу, дакле, закључити следеће:

Преводилац (тј. адаптатор) мења речи и изразе само да би своју верзију што више удаљио од оригинала. Тамо где писац тражи варијације у језику, хрватски преводилац поједностављује језик јер га на то обавезује

његова сврха: чиста хрватска верзија у којој су све српске речи и синтактичке конструкције елиминисане. Циљ превода је у ствари *денационализација* језика.

Није хрватска језичка варијанта, наравно – као што сам већ рекао – сиромашнија од српске. Међутим, Видмаров језик је много сиромашнији од Живковићевог.

Испоставило се да је преводилац овим „пријеводом” учинио писцу и – нарочито – својој средини медвеђу услугу. Роман је много бољи у оригиналу, те би њега требало да прочитају и хрватски љубитељи научне фантастике. Књига је штампана латиницом.

Шта сам хтео овим примерима да кажем? Пре свега то, да је превођење са српског на хрватски (и обратно, наравно) апсурдно и штетно, јер ради се о истом језику.

